

ورثہ

(ہندکو زبان دے قدیم تے جدید شعراء دیاں حرفیاں)

تحقیق و تحریر

(علی اویس خیال)

گندھارا ہندکو اکیڈمی، پشور

2 چنار روڈ آبدارہ یونیورسٹی ٹاؤن، پشور

جملہ حقوق بحق گندھارا ہندکو اکیڈمی محفوظ اُن

ورثہ	-----	نام کتاب
حرفی	-----	موضوع
علی اویس خیال	-----	تحقیق
علی اویس خیال	-----	کمپوزنگ
سید سعید گیلانی	-----	پروف ریڈنگ
سید سعید گیلانی	-----	تصحیح
ثاقب حسین	-----	ٹائٹل
محمد ضیاء الدین	-----	اہتمام اشاعت
جنرل سیکریٹری، گندھارا ہندکو بورڈ		
F.106/17	-----	جی ایچ اے اشاعت حوالہ
2017ء	-----	سال اشاعت
1000 روپے	-----	قیمت
978-969-687-090-6		ISBN No.
جی ایچ اے لیزر پرنٹنگ پشاور	-----	پرنٹنگ
گندھارا ہندکو اکیڈمی، پشور	-----	مطبع

انتساب

میں آپڑی اس تحقیقی کاوش دا انتساب آپڑے

محترم و مشفق والد گرامی جناب

”عنایت اللہ“

دے ناں کرناواں

جناں سی منوں شعر و ادب نال دلچسپی دا ذوق تے شوق

منتقل ہو یا۔

.....
علی اولیس خیال

فہرست

نمبر شمار	عنوان	صفحہ
۱۔	ورثہ ساڈا ورثہ۔ (خواجہ محمد یعقوب اختر)	بج
۲۔	ورثہ پک لازوال کارنامہ۔ (نذیر بھٹی)	ح
۳۔	ورثہ دی گہل۔ (سید سعید گیلانی)	ڈ
۴۔	ساڈے ورثے دا امین۔ (صادق صبا)	ذ
۵۔	شہر گل۔ (سکندر حیات سکندر)	ڑ
۶۔	ورثہ ہندکو ادب دی بنیاد۔ (احمد ندیم اعوان)	س
۷۔	ورثہ دے حوالے نال۔ (ڈاکٹر ظفر اقبال)	ص
۸۔	ورثے دی کھوج۔ (محمد ضیاء الدین)	ض
۹۔	عرض خیال۔ (علی اویس خیال)	ظ
۱۰۔	اُستاد صاحب حق	۱۔۱
۱۱۔	اُستاد نامور	۳۔۲
۱۲۔	اُستاد محمد شفیق مین	۲۴۔۲۴
۱۳۔	اُستاد نظیر احمد رُوّا	۲۵۔۲۵
۱۴۔	اُستاد غلام محمد گاموں	۲۸۔۲۶
۱۵۔	استاد رمضان علی رمضو	۳۹۔۲۹

ورثہ

۲۰-۲۰	آغہ سید محمد شاہ	۱۶-
۲۶-۲۱	استاد احمد علی سائیں	۱۷-
۶۷-۶۷	اُستاد شیر غلام	۱۸-
۷۱-۶۸	منشی رجب علی جوہر	۱۹-
۷۴-۷۲	مرزا غلام جیلانی صحیح سالم	۲۰-
۷۵-۷۵	اُستاد میاں محمد دین	۲۱-
۱۰۲-۷۶	اُستاد سردار خان بردا	۲۲-
۱۰۴-۱۰۳	اُستاد الہی بخش مفلس	۲۳-
۱۰۶-۱۰۵	اُستاد موجی	۲۴-
۱۰۷-۱۰۷	اُستاد محمد سرور سرور	۲۵-
۱۱۶-۱۰۸	اُستاد احمد علی وحشی	۲۶-
۱۲۶-۱۱۷	اُستاد میر احمد مٹھو	۲۷-
۱۳۳-۱۲۷	اُستاد محمد عبداللہ	۲۸-
۱۳۴-۱۳۴	اُستاد عطا محمد درزی	۲۹-
۱۳۶-۱۳۵	میاں نور الہی طالب	۳۰-
۱۳۸-۱۳۷	آغہ لال شاہ جگر کاظمی	۳۱-
۱۳۹-۱۳۹	حافظ غلام محمد	۳۲-
۱۴۴-۱۴۰	عمر بخش صابر	۳۳-
۱۵۱-۱۴۵	غلام حیدر بٹل	۳۴-

ورثہ

۱۵۳-۱۵۲	بہل	- ۳۵
۱۵۴-۱۵۴	محمد حسین عاجز	- ۳۶
۱۶۶-۱۵۵	اُستاد آغہ شیر شاہ سینقی	- ۳۷
۱۷۰-۱۶۷	اُستاد محمد بخش بخش	- ۳۸
۱۷۴-۱۷۱	اُستاد فارغ قادری سیو	- ۳۹
۱۷۶-۱۷۵	ایف۔ آر برق	- ۴۰
۱۸۱-۱۷۷	اُستاد عبدالکلیم اثر	- ۴۱
۱۸۵-۱۸۲	مضمومتاری	- ۴۲
۱۸۹-۱۸۶	خادم حسین کربلائی	- ۴۳
۱۹۰-۱۹۰	اُستاد وزیر محمد	- ۴۴
۱۹۴-۱۹۱	اُستاد عبداللطیف ساجن	- ۴۵
۱۹۸-۱۹۵	اُستاد عبدالرشید تاج	- ۴۶
۲۰۱-۱۹۹	آتش فہمید	- ۴۷
۲۰۳-۲۰۲	رجیم بخش اسرار	- ۴۸
۲۰۵-۲۰۴	پروفیسر خاطر غزنوی	- ۴۹
۲۰۸-۲۰۶	ڈاکٹر الہی بخش اختر اعوان	- ۵۰
۲۱۲-۲۰۹	ساجد سرحدی	- ۵۱
۲۱۵-۲۱۳	جلیل احمد کمال	- ۵۲
۲۱۷-۲۱۶	تاج محمد تاج	- ۵۳

ورثہ

۲۲۰-۲۱۸	ظفر مہدی	-۵۴
۲۲۳-۲۲۱	نسیم سحر	-۵۵
۲۲۶-۲۲۴	محمد ضیاء الدین	-۵۶
۲۲۷-۲۲۷	علی اویس خیال	-۵۷
۲۵۵-۲۲۸	حروفِ تجزی دے اعتبار نال حرفیاں دی تقسیم	-۵۸
۲۶۶-۲۵۶	حرفیاں دی موضوعاتی تقسیم	-۵۹
۲۷۱-۲۶۷	حوالہ جات	-۶۰

زنجیری

۲۴-۲۳	اُستاد محمد شفیق مین	-۱
۷۴-۷۴	مرزا غلام جیلانی	-۲
۱۶۶-۱۶۵	اُستاد سیفی شاہ	-۳

”ورثہ“ ساڈا ورثہ

میرا ایہہ یقین اے کہ انسان جیہڑا کم بی اخلاص تے نیک نیتی دے نال کردا وے اللہ تعالیٰ اُس نوں تے اُس دے کم نوں کامیابیاں سی ضرور ہمکنار کردا وے۔ تو اڈے ہتھاں اچ اس وخت ہندکو زبان دا جیہڑا ”ورثہ“ وے ایہہ یقیناً علی اولیس خیال دی ہندکو زبان دے نال محبت، خلوص تے اُس دی محنت دا صلہ وے۔ کیونکہ علی اولیس خیال نے اتنی نکلی عمر اچ اتنا وڈا کم کر چھوڑے کہ جس دے حوالے نال میں سمجھنا واں کہ اس نوں جتنا بی سراہیا جاوے اوہ اتنا ہی کہٹ اے۔ زیر نظر کتاب جس نوں علی اولیس خیال نے ”ورثہ“ داناں دتا وے ایہہ یقیناً اگر کوئی سمجھے تا ساڈے سارے ہندکو واناں وے کسی ورثے سی کہٹ نینگا کیونکہ ہندکو زبان دے اس کھلے ہوئے ”ورثہ“ تے ادبی سرمائے نوں علی اولیس خیال نے جتنی محنت تے کوششاں نال جمع کیتا وے ایہہ نہ صرف ہندکو زبان تے ہندکو ادب بلکہ ہندکو واناں تے یک بہت وڈا احسان اے تے اناں دی ایہہ کاوش یقیناً قابل ستائش تے قابل تعریف اے تے میری ایہہ دُعا وے کہ اللہ تعالیٰ علی اولیس خیال نوں اسی طراں کامیابیاں نصیب کرے تے آپڑی زبان ہندکو دی خدمت کرنے دے موقع بار بار دیوے۔

خواجہ یعقوب اختر

شاعر، ادیب، محقق

۲۰ نومبر ۲۰۱۶

”ورثہ“ ہک لازوال کارنامہ

ساڈے شہر پشور راج بہت ساریاں جگاں تے ٹئے پچھے ہوئے قدیمی مقامات تے نشان نظر آندین۔ جس نوں آثارِ قدیمہ داناں دتا گیا وے تے ہر نشان تے تاریخی مقام مل کوئی نہ کوئی واقعہ یا کہانزی منسوب اے۔ جس نل اس گہل دی تصدیق ہو جاندی اے کہ پرائزس وختاں وچ اتھے شہر آباد ایا، یا ایہہ مقام تے نشان اٹھو دی آبادی دا حصہ اے تے اج ایہہ سب کچھ پرائزس لوکاں دا چھوڑا ہویا ”ورثہ“ ؤن۔ اس حوالے نال ہندکو زبان تے پشور دے نال محبت کرنے والے بڑے لوکاں مثلاً ڈاکٹر الہی بخش اختر اعوان (مرحوم)، ڈاکٹر احمد حسن دانی، ڈاکٹر سید امجد حسین تے مختار علی نیر (مرحوم) بہت کم کر چکین تے آپڑی تحقیقاں نوں عوام تک پہنچا چکین۔

منے جدوزیر نظر کتاب داسرناواں ”ورثہ“ ملاحظہ کیتا تے میں سمجھا کہ شاید علی اولیس خیال ہونواں نے بی اسی حوالے نال کوئی تحقیقی کم کیتا ہوسی برے جدو کتاب کھول کے دیکھا تا اس اچ منوں ہندکو زبان دے قدیمی شعراء دیاں آپڑے چچھے چھوڑی ہونیاں حرفیاں نظر آئیاں تے منے اندازہ کر لتا کہ چونکہ ایہہ حرفیاں ہندکو زبان دے قدیمی شاعراں دا چھوڑا ہویا ”ورثہ“ ؤن اسی خاطر اس کتاب داناں بی ”ورثہ“ رکھا گیا وے تے ایہہ ساڈا ادبی ”ورثہ“ وے۔ اس جگہ تے میں ایہہ کہینواں بی ضروری سمجھناواں کہ اسی طراں دے کارنامے ”محمد اسماعیل اعوان“ ہونواں بی کر چکین کیونکہ اناں نے بی بڑی محنت تے لگن نال ہندکو زبان دے نامور تے صوفی شاعر حضرت احمد علی سائیں دے کلام نوں اکھٹا کر کے ”کلیات سائیں“ دے ناں نال چھاپا جد کہ حال اچ ہی اناں دی ہک دوسری تحقیقی کاوش ”ہندکو سخن پارینہ“ بی منظر عام تے آئی اے تے مذکورہ دوواں کتاباں قابل ستائش اُن۔

بہر حال اس وخت تو اوڈے ہتھاں جیہڑی کتاب اے ایہہ ہندکو زبان نال محبت کرنے

والے ساڈے پک پیارے نوجوان ”علی اویس خیال“ دا بہترین تحقیقی کارنامہ وے۔ علی اویس خیال نوں میں پیارنال چہلا بی کہناواں اوہ اس خاطر کہ ایہہ جس شے دی تحقیق کچھ لگ جاوے تا اُس نوں و ت توڑ چڑھا کے ہی دم لیندے۔ کیونکہ کجھ مدت پہلے خیال نے پشور، پشوردی ثقافت تے اس دے نال وابستہ مختلف موضوعات تے بی تحقیق کیتی ائی تے بڑی محنت نال اُناں متعلقہ چیزاں نوں اکٹھا کر کے پک کتابی صورت دتی تے اوہ آپڑی جگہ پک کارنامہ وے۔ برے زیر نظر کتاب جس اچ پرانڑیں شاعران دا کھلرا اہویا کلام اکٹھا کیتا گنیا وے، اس نوں اکٹھا کرنے دا چہل خیال نوں کجھ عرصہ پہلے پیا آیا کیونکہ اوہ مختلف معلوماتاں و سے میرے ول بی وقتاً فوقتاً پھیرے پاندا ایاتے میں انوں اکثر کہنا بی ایاں کہ ایہہ پک مشکل کم اے تے اس دے کچھ نہ لگ برے اس نے میری پک نہ منی تے ایہہ وئی کہیند اریا کہ ”لبدیے لبدیے تا خدا بی مل جاندا وے“ تے میں پرانڑیں شاعران دا کلام کج نہ لب ساں۔ پتہ نہیں ایہہ کتھے کتھے پھر داریا مگر ”ہمت مرداں مدد خدا“ والی گہل ائی کہ میں اس انتظار وچ ایاں کہ ایہہ آپڑے مشن وچ ناکام ہو کے واپس آسی مگر ایہہ دیکھ کے میری بینگ اڈھ گئی کہ ایہہ پتہ نہیں کتھو کتھو سی مختلف لوکاں، کتاباں تے رسالیاں سی پرانڑیں شاعران دے کلاماں نوں جمع کر کے اتنا ”ورثہ“ وٹول آیا تے میں سمجھناواں کہ ایہہ کھلرا اہویا ”ورثہ“ اس نے اکٹھا کر کے پک بہت وڈا کارنامہ انجام دے چھوڑیے تے و ت ”سونے تے سہاگا“ ایہہ کہ اس نے نہ صرف حرفیاں نوں اکٹھا کرنے تے اکتفا کیتا بلکہ ہر حرفی دا موضوع بی نال لکھاتے مشکل ترین تحقیقی کم ایہہ کیتا وے کہ کتاب دے اخیر اچ ساری حرفیاں دی موضوعاتی تے حروف تہجی دے اعتبار نال تقسیم بی کیتی وے یعنی جس کسی نوں جیہڑے موضوع یا حرف دے حوالے نال حرفی درکار ہوسی اوہ نہایت ہی آسانی نال متعلقہ حرفی تکل پہنچ جاسی تے اُس نوں ساری کتاب پھر وئی نہ پسی تے ایہہ کم کر کے اس نے نہ صرف آنڑیں والے شاعران، ادیبان تے محققین و سے آسانیاں پیدا کیتیاں بلکہ ایہہ بی ثابت کر چھوڑے کہ ایہہ واقعی ہندکو زبان دے نال سچی محبت کرنے والا شخص اے۔

بہر حال اگر چہ اس کامیابی دا گہرو ”علی اویس خیال“ اے برے اس داسہرہ میں سمجھناواں

ورثہ

کہ ”گندھارا ہندکو بورڈ“ تے ”گندھارا ہندکو اکیڈمی“ دے سرتے وے۔ اخیر اچ ایہہ کہہ ساں کہ منوں اُمید نہیں بلکہ پورا پورا یقین اے کہ اس کتاب نوں پڑھنے والا ہرقاری علی اولیس خیال دی اس تحقیقی کاوش نوں ضرور داد دیسی۔

نذیر بھٹی

شاعر، ادیب، محقق

فلم رائیٹر، ڈرامہ نگار، کالم نگار

۲۰۱۶ دسمبر ۲۷

”ورثہ“ دی گھل

کسی مفکر دا کہیڑاں وے کہ فنکار ہونڑیں بغیر انسان سب کچھ ہو سکدے۔ مگر جنونی ہونڑیں بغیر کوئی فنکار نی ہو سکدا۔ اس مرحلے تے میں اُس جنونی دی گھل کرنا چاہناں جس داناں علی اولیس خیال اے۔ اولیس کوئی وڈا لکھاری نہ سہی برے اُس دے جنون نے اُس سی جیہڑا کم کروایے اوہ نہ صرف وڈا کم اے بلکہ ناقابل فراموش بی اے۔ اولیس گندھارا ہندکو بورڈ تے گندھارا ہندکو اکیڈمی دی روح روان اے منے جس وڈے کم ول اعشارہ کہیتا وے اوہ ایہہ کتاب اے جس دے وچ بڑی عرق ریزی تے محنت دے نال اولیس نے سو سینکڑے سال پرائیڈیاں حرفیاں گلی گلی، کہاں کہاں تے بندے بندے نوں مل کے اکھٹیاں کیتیاں اُن تے اوہ لڑائی جیہڑی گندھارا ہندکو بورڈ والے ہندکو واسے لڑ دے پنہیں اُس لڑائی نوں جیتویں وے ایہہ ہک بہت وڈا قدم اے۔

انتیاں پرائیڈیاں حرفیاں جمع کرنا کوئی آسان کم نینگا محنت کرنی پیندی اے تے ایہہ کم اووا کر سکدے جس نوں آپڑی ماں بولی وے جنون ہووے اسی وے منے علی اولیس نوں جنونی کنیا اگر اوہ اسی طراں دل دی لگن دے نال محنت کردا ریا تا کوئی وجہ نہیں کہ اوہ ہک نہ ہک دن نامور لکھاری نہ بنڑیں۔ میری دُعا وے کہ اللہ اُنوں تے ہندکو دے دیوانے آں نوں ہمت دیوے کہ اوہ ماں بولی دامانڑ ودھاڑیں وے جدوجہد کردے رُون تے ہک دن کامیابی داسہرہ اُناں دے سر سجے۔ آمین۔

سید سعید گیلانی

شاعر، ادیب، محقق

۲۱ جولائی ۲۰۱۶

ساڈے ”ورثہ“ دا امین

ایہہ ساڈا ایمان اے کہ اللہ تبارک و تعالیٰ ہر چیز تے قادر اے تے اُزی منشاء وے کہ جس سی جیہڑا کم لوے اُزے وے اُنوں عالم شہود تے لیا ندا وے۔ ہندکوز بان بی اللہ تعالیٰ دی بے شمار نعمتاں چو پک نعمت اے اس زبان دی آبیاری وے بے شمار شعراء پیدا ہوئے وُن جیہڑے ہزاراں وریاں سی اس باغ دے راکھے دا کم پئے کردے وُن تے کردے چلے آسن۔

میرا اس گہل تے پکا یقین اے کہ جس وخت اللہ تعالیٰ دی عظیم ذات نے ہندکوش شعراء دا خمیر گندے تا اس خمیر وچو پک پیڑا چک کے وکھرا رکھ دتا۔ تا کہ ایہہ قدیم شعراء آپڑی زندگی دیاں بہاراں مکا کے زرد پتے، بڑے کے زمی وچ مونہہ چھپائیں لگن تا اُس ویلے دا ایہہ بچا ہو یا خمیر دا پیڑا ہندکودے باغ وچ موجزن ہو سی جزاناں ”علی او ایس خیال“ ہو سی۔

ایہہ گہل آپڑی جگہ پتھر تے لکیراے کہ او ایس خیال نے جس محنت، مشقت تے جستجو نال آپڑی ماں بولی دی خدمت پیا کردا اے ازی مثال بڑی کہہ مل سی۔ کل دی گہل نیگی تسی اج ہی دیکھو ہندکودے قدیم تے جدید حرنی گوشعراء نوں پک ہار وچ پروکے سوہنڑے موتیاں دی لڑی بڑائی جزاناں ”ورثہ“ رکھا۔ ایہہ اناں دی آپڑی زبان نال محبت تے لازوال لگن دا عملی مظاہرہ وے جیہڑا ساڈے سامنڑیں وے۔

اس لوک ورثے دے وچکاراج سی تقریباً ترے صدیاں پہلے گزرے ہوئے تے اناں سی بعد آئیں والے تے موجودہ دور دے شاعر پک کتاب اچ بند نظر آندے وُن۔ او ایس نے ایہہ مشکل کم کر کے آپڑی عشق دی تختی اُتے لکھ دتا وے کہ ”عشق سلامت ہو وے تاثیریں دے محل تلو پک تیشے نال بی نہر کڈھنا کوئی اوکھا کم نیگا“۔

کیونکہ ”ورثہ“ دے وچکار ساناں اناں شعراء کرام دیاں حرفیاں مل دیاں وُن جہاں دا

ورثہ

کلام کجا اناں دے ناں سی بی اج دے شعراء واقف نیگے۔ ایہہ کتاب جنوں باقاعدہ طور تے لوک ورثہ تے ہندکو ادب دے خزانے وچ انمول درجہ حاصل ہو گئیا وے۔ اولیس خیال تے جتنا بی آپڑے خیال دے کہوڑے دُوڑائے جاؤن اُزی حداں نوں پارنی کر سکدے۔

اس کتاب اچ پک ہوو بڑی کمال کیتی گئی اے کہ ہر حرفی نوں موضوعاتی تے حروف تہجی دے اعتبار نال وکھرا وکھرا لکھ کے ادب دے اس شاہکار نوں بام عروج تو پہنچا دتا گئیا وے۔ ادب دی دُنیا وچ اس جدت نوں اہل قلم بہت قدر دی نگارنال ویکھ سُن۔

بہر حال خیال تے جتنا بی اظہار خیال کیتا جاوے اوہ کہت اے۔ کیونکہ اولیس خیال ہندکو دے باغ دا اوہ سدا بہار پھل اے جزی خشبو سارے چمن نوں پئی مہکاندی اے۔ دُعا وے اللہ رب العزت آپڑے پیارے حبیب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے صدقے اچ اڑے قلم نوں ہوو مضبوطی تے طاقت عطاء کرے تاکہ ایہہ آپڑی سوہنڑی تے من مونڑی زبان دی اسی طراں خدمت کرداروے۔ آمین۔

صادق صبا

ایگزیکٹو ممبر، جی ایچ بی پاکستان

شاعر، ادیب، محقق

۲۹ دسمبر ۲۰۱۶

شہر گل

پشور میرا شہر، میری جنم بھومی، میریاں بچپن دیاں یاداں تے جوانی دا امین اے۔ پشور دی ہر گھل بے مشل و بے نظیر اے۔ پہانویں اوہ اس دی تہذیب کہ اس دی ثقافت، اس دی روایات اُن کہ اس دی مہمان نوازیاں، اس دی تاریخ کہ اس دے نیک تے بہادر لوک اُن الغرض اسی دی کسی چیز دی کوئی مثال نئگی، اسی واسے تا کہہندین کہ:-

اے پیران پیر پشورا! نینگیاں ریاں تیریاں
 پک وخت ایا کہ پشور دا کوئی بی آدمی جس شعبہ زندگی نال بی تعلق رکھدا ایا یعنی پہانویں او
 تعلیم یافتہ ایا یا غیر تعلیم یافتہ، نائی ایا تا اوہ بی شاعر، نوائی ایا تا اوہ بی شاعر کہ گلکار ایا تا اوہ بی شاعر الغرض
 پورا پشور شاعر اسی معمور ایا تے ہر طرف شعر و ادب دی فضا گرم ائی تے جگہ جگہ اچ مشاعرے ہوندیے
 رہندے تے ہند کو زبان دے ادب دی تخلیق ہوندی رہندی۔ برے افسوس نال ایہہ کہہنڑاں پندے
 کہ باوجود اس دے کہ ساڈی زمی تے شاعر تے ادیب بہت پیدا ہوئیں مگر اناں نے آپڑے کلام تے
 آپڑی تخلیقات دی حفاظت تے اُس نوں کدی محفود کرنے دانی سوچا اسی واسے ساڈی ہند کو زبان دے
 شاعر تے ادیب دی موت نال اُس دا کلام بی دفن ہوندا ریا تے صرف و صرف سینہ بہ سینہ دی روایت
 تے ہی تکیہ ریا اسی واسے اناں شاعر اں دے کلام تے ساڈے اس عظیم ورثے دی حفاظت نہ ہو سکی۔
 اس سی بعد ہنڈ ضرورت اس امر دی ائی کہ ساڈا اوہ ہند کو دا ادب جیہڑا کہ تتر پتر ایا یعنی سینہ بہ سینہ دی
 روایت دے باوجود بی ساڈے تکل پہنچویں سی رہ گئیا ایا اُس نوں اکھٹا کیتا جاندا کیونکہ اس سی دوری
 بعد جیہڑا دور آنڑی والا وے اُس اچ ایہہ کلام ضائع ہو جاندا جس دی وجہ ایہہ وے کہ کیونکہ ورت اوہ
 لوک بی نہ رہندے جتاں نوں ایہہ کلام ہنڈ تکل یاد اُن۔ بہر حال اس مشکل تے محنت طلب کم نوں سر

ورثہ

انجام دینے میں تے آپڑی زبان دے اس عظیم ”ورثہ“ نوں محفوظ کرنے دا بیڑہ ساڈے ہند کو دے
پک نوجوان شاعر تے لکھاری علی اولیس خیال نے چکا تے اس گہل دا میں گواہ واں کہ ایہہ گلی گلی پھرا
تے مختلف پرائزیں لوکاں تے بزرگاں نال ملاتے اناں سی ایہہ کلام ریکارڈنگاں دی صورت اچ جمع
کیتا تے وت ایہہ ریکارڈنگاں سُنو سُنو کہ آپ ہی اُس نوں کمپوز بی کیتا تے وت ”ورثہ“ داناں دے
کے پک کتاب مرتب کر چھوڑی جیہڑی کہ میں سمجھنے واں کہ پک بہت وڈی کاوش اے۔ وت اس اچ
کمال دی گہل ایہہ وے کہ اس اچ 1740 دے دوسری لے کے ہنز تک دے حرنی گوشاعراں دے
کلام نوں شامل کرنے دے نال نال حرفیاں دے موضوعات لکھے تے اناں دی وت موضوعاتی تقسیم
تے حروف تہجی دے اعتبار نال تقسیم بی کیتی جیہڑا کہ بہت زیادہ مشکل کم اے تے میں علی اولیس خیال دی
اس کاوش نوں سراہنا واں تے دُعا کرنا واں کہ اللہ تعالیٰ علی اولیس خیال نوں مزید ہمت دیوے کہ اوہ اسی
طراں آپڑی ماں بولی دی خدمت کرداروے۔

سکندر حیات سکندر

جائٹ سیکرٹری، جی ایچ بی پاکستان

شاعر، ادیب، محقق

۱۵ جنوری ۲۰۱۷

”ورثہ“ ہندکو ادب دی بنیاد

کہیندین سٹے ہوئے لوکاں نوں جگایا جاسکدا اے، برے جاگ دے نوں کوئڑ جگاوے۔ اسی طراں سامنٹریں موجود ادبی سرمائے نوں تے کوئی بی یکجا کر کے مرتب کر سکدا اے، کمال ایہہ ہوندا اے کہ گئے ہوئے ادبی خزانے نوں ٹھونڈ کے تے اکٹھا کر کے کتابی شکل اچ سامنٹریں لیا جاوے۔ اس کتاب اچ اگرچہ کچھ مواد اناں شاعراں دے فن پارے آں تے مشتمل اے جیہڑے خیر نال بقید حیات اُن، برے اچھا خاصہ مواد اناں شعراء دے کلام تے مشتمل اے جیہڑے نہ صرف اس جہان فانی سی کوچ کر گئے ان بلکہ اناں دا کلام بی نایاب اے۔ اس سلسلے اچ کافی مدت سی کسی اجے دیوانے دی ضرورت محسوس ہوندی رہی اے کہ جیہڑا دیوانگی دی حد تک اس خوشگوار فرض نوں نبھانٹریں وسطے مخلص ہووے تے میں کہہ ساں کہ اوہ مخلص دیوانہ ”علی اولیس خیال“ دی صورت اچ پیدا ہو گئیا وے۔ جیہڑا جس کم دا بیڑہ چمک لیندا اے اُس نوں پایہ تکمیل تک پہنچا کے ہی دم لیندا اے تے مزے دی گہل ایہہ وے کہ مشکل پسنداے۔ کسی آسان حدف نوں ہتھ نی پاندا جدوں جیہڑے دا سوچ دا وے تے مشکل ہی سوچدا وے تے و ت اُس مشکل نوں بی توڑ نبھا کے دم لیندا اے تے اناں لوکاں دی طراں بی نی کردا کہ جیہڑے کوئی ہک کم نوں انجام تک پہنچا کے لمی تانڑ کے سوچاندین، کیونکہ ایہہ ہک پراجیکٹ ختم کر کے دوسرے نوں ہتھ پالیندا وے۔

”ورثہ“ اچ موجود کلام نہ صرف اچ ہک نایاب خزانہ وے بلکہ ایہہ آٹریں والے وخت اچ اُس دور دی نسل وسطے بی ہک حوالے دی حیثیت رکھسی۔ اس دے علاوہ تحقیق دا کم کرنے والے آں وسطے ہک نصاب دی حیثیت رکھسی تے جسراں میں پہلے لکھ چکاواں کہ اولیس بڑا مشکل پسنداے کیونکہ اس نے صرف حرفیاں اکھٹیاں کر کے اناں نوں کتابی شکل اچ جمع کرنے تے ہی اکتفانی کیتا

ورثہ

بلکہ اس نے اُناں حرفیاں دی حروف تہجی دے اعتبار نال تے موضوعاتی تقسیم کر کے ایہہ ثابت کر دتا وے کہ ایہہ واقعی ہندکو زبان دا ہک مخلص دیوانہ وے کیونکہ ایہہ ہک بڑا مشکل کم اے تے اس اندازہ اُناں لوکاں نوں ہوسکدا وے کہ جیہڑے اس سی واقف ہووَن۔ اس دے علاوہ ہندکو دی قدیم شاعری پڑھنے دا شغف رکھیں والے لوکاں و سٹے ایہہ ہک بہترین تحفہ ثابت ہوسی جد کہ نوں شعراء و سٹے مشعل راہ بنڑسی تے نال ہی نال اہل ادب و سٹے ہک مثال داکم کرسی کہ جدید ادب تخلیق کرنا ہی سب کچھ نینگا بلکہ نویاں عمارتاں چاڑھنے و سٹے پرائزیاں بُنیا داں تے بی ہک نظر پائزاں ضروری ہوندا وے تا کہ بنیاد کیہہ ہوندی اے تے کس طراں ہوندی اے سمجھ آ جاوے۔

احمد ندیم اعوان

جائٹ سیکرٹری، جی ایچ بی پاکستان

شاعر، ادیب، محقق

۶ جنوری ۲۰۱۷

”ورثہ“ دے حوالے نال

ہندکو زبان دیاں حرفیاں نوں جمع کر کے منظر عام تے لیا نزاں یقیناً علی اولیس خیال دا ہک عظیم کارنامہ وے۔ ہندکو حرفی چونکہ دیگر زبانوں دے ادب سی وکھری تے منفرد صنف اے۔ اسی وے اس تحقیق نال جتھے ہندکو ادب دا ہک پہلو اجاگر ہو یا وے اُتھے ہی ایہہ نوجوان بی مبارکباد مستحق اے کہ اس نے آپڑی کاوشاں نال ۲۰۱۷ء سی لے کے عصر حاضر تک دے شعراء دیاں کھلریاں ہونیاں حرفیاں نوں اکٹھا کرنے سی بعد ”ورثہ“ داناں دے کے ہک کتابی صورت اچ سامنڑیں آندا وے تے اس دے نال نال کتاب دے اخیر اچ اناں حرفیاں دی موضوعاتی تقسیم کرنے دے علاوہ اناں دی حرفی تہی دے اعتبار نال بی تقسیم کیتی گئی اے جیہڑا کہ یقیناً ہک قابل ستائش کارنامہ وے تے علی اولیس خیال دا ایہہ کارنامہ عوام الناس تے محققین وے ہک مشعل راہ ثابت ہوئی۔ منوں یقین اے کہ اگر اس نوجوان نے مزید مشاہدات تے وسیع مطالعے دے نال نال آپڑا ایہہ تحقیقی سفر اسی طراں جاری رکھتے انشاء اللہ ہندکو ادب دی دنیا دے وچ اس داناں ہمیشہ ہمیشہ وے جاویداں ہو جاسی۔

ڈاکٹر ظفر اقبال

ڈائریکٹر، گندھارا ہندکو اکیڈمی، پشور

پی۔ ایچ۔ ڈی (سکالر)

۲۰۱۷ جنوری

”ورثے“ دی کھوج

ہندکو زبان پاکستان دی 6 ویں وڈی زبان اے تے صوبہ خیبر پختونخوا دی دوئی وڈی زبان اے۔ برے ایہہ بی حقیقت اے کہ اس زبان دی نہ کوئی اکیڈمی، نہ ڈیپارٹمنٹ، نہ کوئی سرکاری ادارہ 70 سال تک نی بڑا تے گندھارا ہندکو بورڈ دی کوششاں نال پہلی واری پبلک پرائیویٹ پارٹنرشپ دے تحت گندھارا ہندکو اکیڈمی دا قیام 2015ء اچ عمل اچ آیا۔ جدو دی گندھارا ہندکو اکیڈمی قائم ہوئی اے ہندکو زبان اچ مختلف موضوعات تے تحقیق، تخلیق تے ترویج داکم تیزی نال جاری اے۔ اس اکیڈمی اچ کم کرنے والے تقریباً تمام افراد انتہائی محنت تے ایمانداری نال آپڑے فرائض پئے سرانجام دیندین تے تحقیق دے حوالے نال گندھارا ہندکو اکیڈمی دے محقق علی اولیس خیال دی کوششاں قابل تعریف اُن۔ علی اولیس نے انتہائی قلیل مدت اچ مختلف موضوعات تے تحقیق داکم کیتا دے تے انہاں دی تحقیق سی بھر پور مختلف کتاباں گندھارا ہندکو اکیڈمی دے تحت چھپ کے سامنڑے آندیاں پیاں۔ منے 2015ء اچ اکیڈمی دے قیام سی ہونو تک ہفتہ وار عمومی، انتظامی تے تحقیقی اجلاس دی صدارت کردے ہوئے جدو بی تحقیق دے حوالے نال آپڑی معلومات تے تجربے دی روشنی اچ تحقیق دے لوازمات دے بارے اچ گل کتھہ کیتی تا منے دیکھا کہ علی اولیس میری گلاں نوں بڑی توجہ نال سنڑ دے اے تے اُس نوں اچھی طراں سمجھ پا کہ اُس تے عملدرآمد داکم تسلسل نال کردے رہین تے اسی دا نتیجہ حیران کن طریقے تے منوں ایہہ ملا کہ مہینے بعد میرے ہتھ اچ آپڑا تیار کردہ مسودہ پیش کردین جس تے منوں حیرانگی دے نال نال بڑی خوشی ملدی ائی۔ علی اولیس خیال 2011ء سی گندھارا ہندکو بورڈ نال منسلک اُن تے اس وقت گندھارا ہندکو اکیڈمی اچ بطور ریسرچ اسٹنٹ کم پئے کردین، اوہ ناصر شاعری بلکہ نثر اچ بی تحقیق داکم کردے پھین۔ علی اولیس دی ہک کتاب ”ورثہ“

ورثہ

دی تکمیل تے مٹوں خوشی ہک اس گل دی بی اے کہ علی اولیس نے تحقیق دے لوازمات ٹوں مد نظر رکھدے ہوئے ہک بہترین کتاب تیار کیتی اے تے اس کتاب دی اشاعت نال مولوی جی ہونڑاں دی خواہش تے ہدایت بی پوری ہو گئی اے کہ اوہ کہندے اے کہ تذکرہ قدیم شعراء ہند کو چھاپو کہ ایہہ کم بوہت ضروری اے۔ ہند کو ادب دے دامن دے بکھرے موتی ہک لڑی ایچ ”ورثہ“ دی صورت ایچ پرولیتے گئیں۔ میری دعا وے کہ اللہ تعالیٰ علی اولیس دے زور قلم ایچ مزید اضافہ کرے تاکہ اوہ ہند کو زبان، ادب و ثقافت دی ترقی تے تحقیق داکم مزید اگے ودھاوے۔

محمد ضیاء الدین

جنرل سیکرٹری، گندھارا ہند کو بورڈ پاکستان، پشور

چیف ایگزیکٹو کمیٹی، گندھارا ہند کو ایڈمی، پشور

۲۰۱۷ فروری

عرض خیال

حرفی ہندکو ادب دی بڑی مقبول صنف اے۔ اگرچہ ساڈے پرائزیں شعراء نے چار بیٹے بی لکھے وُن تے چار بیٹے آں دی عمر حرفی سی زیادہ بی اے برے اس دے باوجود بی ہندکو چار بیٹے حرفی دے مقام تک معراج نی حاصل کر سکے۔ جس دی وجہ ایہہ وے کہ حرفی دے میدان اچ ایسے ایسے شاعر سامنڑیں آئیں کہ جہاں نے ہندکو حرفی نوں ادب دے ستویں آسمان تک پہنچا دتا۔ لیکن ایہہ بی ہک حقیقت اے کہ ”ہر کمالے رازوالے“ بالکل اسی طراں ہندکو حرفی دی بی مثال اے کہ ہک وخت اوہ ایا کہ جدو ہندکو زبان دے شعراء بغیر حرفی دے کسی اور صنف اچ طبع ازمانی کرنا بغاوت بلکہ ادبی اصطلاح اچ کفر تے گناہ سمجھدے ائے تے وخت ہک وخت ایسا آیا کہ بیسویں صدی دے درمیان اچ کجھ لوکاں (شعراء) نے ہندکو زبان دی اس مقبول ترین صنف ”حرفی“ نوں خیر آباد کہہ کے آپڑے تے نویں آئزیں والے شاعراں وے ”نویاں راہواں“ دریافت کر کے اناں تے گامزن ہو گئے۔ اس سی بعد آہستہ آہستہ حرفی دا سورج غروب ہونڑیں لگ پیا تے تقریباً شعراء غزل، نظم، گونڑ تے دیگر اصناف دی طرف متوجہ ہو گئے۔

ایہہ ائی مختصر جی کہانوی حرفی دی اس سی بعد ہنڑا ایہہ ساڈی یا ہندکو زبان دی بد قسمتی اے کہ ساڈے پرائزیں شاعراں نے آپڑے کلاماں نوں نہ محفوظ کیتا تے نہ ہونڑیں دتا وے یعنی اناں نے باقاعدہ طور تے کجھ نی لکھا بلکہ لکھڑیں لکھانڑیں نوں اوہ عیب سمجھدے ائے اسی وے صرف و صرف آپڑے حافظے آں تے یادداشتاں تے ہی تکیہ کیتا ایہہ وئی وجہ وے کہ سانوں ساڈے پرائزیں شاعراں دے کلام دی پرچول وے لائبریریاں تے کتاباں نی چھانڑنیاں پیندیاں بلکہ اسی اوہ لوک ٹھونڈنے آں جہاں دے حافظے آں تے سینے آں اچ اناں پرائزیں شاعراں دے کلام موجود ہو وُن۔

ورثہ

بہر حال شعر و ادب نال والبتگی منوں بچپن سی ہی ائی میری نصاب دی کاپیاں اچ سبق کہٹ تے شعر زیادہ درج ہوندے ائے۔ جیہڑا شعر دل تے لگے اُس نوں نوٹ کرنا تے یاد کرنا میری عادت رئی اے تے ایہہ عادت آہستہ آہستہ بعد اچ شوق دی صورت اختیار کر گئی تے ایہہ وئی شوق منوں شعرو ادب نال دلچسپی رکھنویں دے نال نال شعر کہیڑی تے بی مجبور کرنے لگ پیا اگرچہ میں کوئی باقاعدہ یا اچھا شاعر نیں گا واں۔

اشعار نوں جمع کرنے دی حرص دا میرا ایہہ حال ہوندا ایا کہ میں جدو سڑک تے چلدے ہوئے کسی رکشے، بس یا سوزوکی دے چکھے کوئی اچھا شعر پڑھ لینا ایاں تے اُس سی بعد اُس نوں نوٹ کرنے وے اناں لاریاں دے چکھے سڑکاں تے دوڑ دار ہنا ایاں اکثر اگر کسی دے نال سڑک تے ٹرا ہونا ایاں تے اس دوران اگر کسی رکشے یا گاڑی دے چکھے کسی شعر تے نظر پے جاندی تا اُس دے چکھے دوڑنا شروع کر لیندا تے جیہڑا کوئی بی میرے نال ٹرا ہوندا ایا اوہ بی حیران رہ جاندیے کہ اس نوں ہک دم کیہہ ہو گئیے۔

بہر کیف جدو تک ہندکو دے شاعر انوں نی سُنواں ایا اُتھو تکل غالب، اقبال، مومن، جگر، تے میر دیاں کتنی آں ہی غزلاں تے نظماں یاد ایاں۔ برے جدوسی مہین، سینی تے بردے دیاں حرفیاں سُنویاں تے اُناں نے منوں مذکورہ سارے شاعر ان دے کلام ہی پہلا دتے جس دی وجہ ایہہ ائی کہ ایہہ کلام میری مادری زبان ہندکو اچ ائے تے سدھے دل اچ لے گئے ائے۔ اس سی بعد پہلے تا افسوس ہو یا کہ اناں شاعر ان دے دیوان کیوں نیں گے برے افسوس سی بعد شوق پیدا ہو یا کہ کیوں نہ اناں شاعر ان دے کلام انوں جمع کیتا جاوے تے چونکہ کینا جانداوے کہ شوق دا کوئی مل نی ہوندا اسی وے وے نہ منے دن دیکھاتے نہ رات بس جتھے پتہ لگدا کہ فلاں آدمی انوں حرفیاں یاد ان یا موجود ان بس اُزے چکھے لگ جاندا اسراں ہک مہینے دے اندر اندر مختلف لوکاں تے شاعر ان نال رابطے کر کے مختلف کتاباں تے رسالیاں سی متعلقہ حرفیاں جمع کر کے اس نوں ”ورثہ“ دی صورت دے دتی جیہڑی کہ اس وخت تو اڈے ہتھاں اچ اے۔

اخیر اچ اس کتاب ”ورثہ“ دے حوالے نال تو انوں ایہہ بی بتاواں ضروری اے کہ اس اچ صرف اُناں شاعراں دیاں حرفیاں نوں شامل کیتا گیا وے جنہاں شاعراں دے باقاعدہ دیوان یا مجموعے دی صورت اچ اُناں دا کلام نی چھپا اگر چہ اوہ وقتاً فوقتاً مختلف رسالیاں اچ ضرور چھپداریا وے۔ اسی طراں کتنے ہی ایسے شاعر مزید بی ہو سُن کہ میں جنہاں دے بارےج معلومات حاصل نہ کرنے دے نال نال اُناں دے کلام بی دریافت نی کر سکاواں وگرنہ اوہ بی تو اڈے حضور پیش کردا۔ اسی وسے اگر چہ میری ایہہ کاوش حرف آغاز ضرور ہوسی برے حرف آخر نیگی۔

اس دے علاوہ کئی ایسے حرفی گوشعراء مثلاً اُستاد آغہ محمد جوش، اُستاد غلام رسول گھائل، رضا ہمدانی، فارغ بخاری، خواجہ یعقوب اختر، سعید گیلانی تے دیگر اساتذہ دیاں حرفیاں اس اچ شامل نی کیتیاں گئی آں کیونکہ اناں دے باقاعدہ دیوان تے شعری مجموعے موجود اُن، بغیر مضمومتاری، مرزا غلام جیلانی، جلیل احمد کمال کہ اناں دے شعری مجموعہ ہونٹیں دے باوجود اناں دیاں کجھ حرفیاں درج کیتیاں گئی آں اُن۔ اسی طراں موجودہ دور دے بی اُناں چند شاعراں دے کلاماں نوں اس کتاب اچ شامل کیتا گیا وے کہ جنہاں نے باقاعدہ طور تے حرفیاں لکھیاں اُن۔ اگر چہ موجودہ دور دے شاعراں اچ بی کتنے ہی شاعر میرے سی رہ گئے اُن کہ جنہاں دا ذکر اُناں دے کلاماں سمیت نی ہو سکا تے اس دی وجہ صرف و صرف اُناں دے کلام تک رسائی نہ ہونٹیاں ایا۔ ہک ضروری گہل ایہہ کہ اس کتاب اچ جتنی آں حرفیاں بی شامل کیتیاں گئی آں اُن ایہہ ساریاں حرفیاں منوں جسراں ملیاں اُن منے اسی طراں من و عن بغیر کمی بیشی دے کتاب اچ درج کیتیاں، اسی وسے چار، پنج حرفیاں نامکمل تے وزن سی باہراں۔ کتاب دے اخیر اچ ہر حوالہ موجود اے کہ جس سی استفادہ کیتا گیا وے۔

اخیر اچ اس ”ورثہ“ نوں تو اڈے حوالے کرناواں تے اُمید اے کہ اسی اس احقر دی کاوش نوں پسند فرمائیں دے نال نال ضرور آپڑی نیک آراء سی بی مستفید کر سوں۔

دُعاواں دا طلبگار

علی اویس خیال

0333-7677287

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ